

Dommen i Nürnberg i 1946

AV HANS FREDRIK DAHL

Under det rettslige tribunalet i Nürnberg fra november 1945 til oktober 1946 ble andre verdenskrig definert som en ulovlig angrepskrig fra tysk side. Krigen var påbegynt og gjennomført ved kriminelle metoder, av menn og organisasjoner som ble erklært ulovlige etter folkerettens internasjonale standarder. Under denne kraftfulle definisjon har Tysklands rolle alltid siden vært forstått som illegitim. Hva mer, dommen i Nürnberg satte generelle standarder for lovlig vs. ulovlig krigføring som har vært virksomme til denne dag.

Sitt massive preg fikk Nürnbergdommen ved at den berodde på samstemmighet av de tre allierte makter Storbritannia, Sovjetunionen og USA – med Frankrike som fjerde deltaker i det Internasjonale Miltærtribunal som ble satt opp for å dømme Tyskland. I tillegg ble alle berørte land invitert til å sende inn saksopplysninger. Det var altså verden som dømte taperen.

Denne overveldende fordømmelse tok form av en rettssak mot så mange som 22 personer fra Nazi-Tysklands politiske, militære og økonomiske elite. De skulle vært noen flere, men Hitler, Goebbels og Himmler, senere også Ley, hadde alt begått selvmord og unnslett anklage. Martin Bormann, Hitlers nummer to, forsvant. Ytterligere én tok sitt eget liv før henrettelsen – Göring. Noen få ble frikjent eller dømt til fengselsstraff, men 11 ble hengt umiddelbart etter domsavsigelsen som – kan man si – sonofre for Tysklands ene-skyld, som så ble ført videre i det rettsoppgjør som fulgte i form av en serie prosesser i andre rettssaker i mange land

Ingen selvfølge

Det var ingen selvfølge at oppgjøret med Nazi-Tyskland skulle skje gjennom en rettssak gjennomført i juridiske former. Riktig nok var det helt vanlig fra alliert side å omtale nazitoppene som «forbrytere» og Tysklands krigføring som «ulovlig» og «forbrytersk», men at det skulle føre til rettssak, var ikke klart. Opprinnelig tenkte Churchill seg at krigen kunne avsluttes ved at 50-100 av de ledende

nazister og militære ledere ble henrettet som lovløse krigere, i tråd med hva som kunne vente middelalderens fredløse. På denne måten kunne man gjøre av med de verste nazistene som del av krigen, før fredens rettssikkerhet med sitt oppbud av jurister i subtil argumentasjon ville bli gjeninnført. Synspunktet ble støttet av britenes War Cabinet og av justisledelsen. Stalin hadde for sin del antydnet at dersom 50.000 tyske offiserer ble massakrert, kunne hele krigen avsluttes – et tall Churchill fant uhyrlig, men kanskje la til grunn i sitt modifiserte forslag. Hva Roosevelt mente, var ikke avklart selv i krigens slutfase. Men hans finansminister Henry Morgenthau var kjent for å ville bombe Tyskland tilbake til steinalderen og utrydde ledelsen. I en deklarasjon avgitt i Moskva 30. oktober 1943 erklærte de allierte at de ville holde alle krigsforbryterne ansvarlige, uten å si nærmere om hvordan.

Overraskende nok var det Stalin som snudde først, og i februar 1945 talte han for en alliert domstol i sakens anledning. Dette ble snart det omforente standpunkt hos de tre, og ved avtale inngått den 8. august 1945 ble det enighet om et charter som etablerte et internasjonalt militærtribunal med fastleggelse av de viktigste prosessuelle fremgangsmåter.

Hva kunne være årsaken til at det nettopp fra sovjetisk side ble reist forslag om et rettslig oppgjør? Jo, dømmende tribunaler var noe av en stalinistisk spesialitet, for så vidt som de oppsiktsvekkende prosessene i 1930-årene nettopp var gjennomført som rettssaker, der angrende partitopper og militære i titusenvvis hadde stått fram, grundig bearbeidet av KGB, før de ble slept bort til henrettelse eller slavearbeid. Sovjeterne gjorde det gjerne på denne måten, og nå foreslo de altså å gjennomføre den også overfor Tysklands ledelse. Stalins forslag ble akseptert av de andre. Et dømmende tribunal ville være bedre enn en vilkårlig henrettelse, forutsatt at et felles tribunal ble farget av alle parters strafferettslige prinsipper, selvfølgelig. Skyldspørsmålet var man jo i utgangspunktet enige om.

Tidligere erfaringer spilte også inn, i all fall for de vestlige makter. Denne verdenskrigen minnet jo i mangt og mye om den forrige, og i 1918 hadde spørsmålet om et etterkrigsoppgjør vært påtrengende aktuelt. Seierherrene ga også den gang Tyskland all skyld for krigen og fastla en fredstraktat som ila strenge straffer, derunder en mulig rettssak mot selve keiseren. Det ble aldri noen slik, for keiser Wilhelm tok tilflukt i Nederland, som ikke ville utlevere ham, mens de økonomiske og territorielle straffetiltak mot Tyskland etter hvert også ble modifisert. For å unngå en tilsvarende uthaling og til slutt kanskje også et mislykket oppgjør, kunne et raskt istandsatt felles tribunal ha mye for seg nå.

Erfaringen fra forrige krig må også ha spilt inn i spørsmålet om *fransk* deltakelse nå. Frankrike var jo ikke en alliert makt; av de allierte var det bare tre i denne krigen, resten ble regnet som assosierte og hadde varierende innflytelse.

Selv om Frankrike var en stormakt var landet tross alt okkupert og som sådan uten suveren regjering. Men de Gaulle var som leder av 'de frie franske', en nasjonal skikkelse, anerkjent av den mektige motstandsbevegelsen skjønt ikke av kommunistene, og en iherdig pådriver for fransk deltakelse, blant annet som global kolonimakt, i krigen mot Tyskland. Han ble riktig nok ikke invitert med til Jalta-konferansen i februar 1945, heller ikke til de viktige beslutningene i Potsdam 1945. Men han ble alltid varmt forsvart av Churchill, som ba for Frankrike overfor de andre allierte. Tross Roosevelts de Gaulle-skepsis og Stalins gjennomførte kynisme, ble det oppnådd en særstilling for Frankrike. Frankrike fikk dermed sitt eget okkupasjonsområde av det snart slagne Tyskland, med medlemskap som nummer fire i den allierte kontrollkommisjon i Tyskland, dessuten en tiltenkt fast plass i Rådet (Sikkerhetsrådet) i det verdensforbund av De Forente Nasjoner som Roosevelt ivret for å opprette, ved siden av Kina og de tre allierte. Det var derfor gode grunner for fransk deltakelse i det påtenkte militærtribunalet også.

Dette 'International Military Tribunal', IMT, ble dermed satt med fire dommere: general Nikisheko fra Sovjetsamveldet, dommer Biddle fra De forente stater, M. Donnedieu de Vabres fra Frankrike, og Storbritannias Lord Justice Geoffrey Lawrence; den siste som rettens formann.

Hvert av de fire landene pekte videre ut sine representanter i aktoratet og forsvaret, spesielt ble her anklagerne berømte og ofte sitert i verdenspressen. Særlig kjent ble den amerikanske jurist og brigadegeneral Telford Taylor, født 1908, mannen som i de mest slående vendinger formulerte verdens dom over tysk nazisme, og som senere skrev mange bøker om Nürnberg-oppgjøret. Også hans kollega Robert H. Jackson, amerikanernes sjefsanklager, vant berømmelse, ved siden av britene Harley Shawcross og David Maxwell-Fyfe, og franskmannen Edgar Faure. De russiske anklagere R. A. Rudenko og Y. V. Pokrovskij agerte som ventet mer selvutslettende som Stalins agenter.

Alt i alt var det et par snes ledende og briljante jurister fra de seirende land som benket seg i det store justispaleet i Nürnberg (merkelig nok spart av bombingene av byen) for å gjennomføre saken mot de 22 som befant seg på anklagebenken, samt å vurdere lovligheten av et utvalg sentrale nazistiske organisasjoner som de hadde tilhørt, og som derved skapte presedens for senere rettssaker. På listen her sto Riksregjeringen, ledelsen i NSDAP-partiet, SS, Gestapo og SA, samt generalstaben og Tysklands overkommando OKW; de fleste av disse ble dømt ulovlige.

Innvendinger

Det kunne reises mange innvendinger mot den rettssaken som nå tok til. Hva var grunnlaget for å dømme en regjering, om enn slagen som den tyske, når den tross alt var ønsket av landets velgere og rekruttert gjennom det største politiske partiet i landet? Etter hvilke lover – tyske eller andre – kunne man dømme en militærledelse som gjorde det generaler alltid hadde gjort – forberedt kriger og ført dem, eller et politiapparat som vel var uhyggelig og hardhendt, men som dog hadde til oppgave å beskytte borgerne? Og organisasjoner, hvordan kunne de egentlig dømmes?

Bare når det gjaldt det prosessuelle kunne det også reises innvendinger: hvilke rettergangsregler skulle følges, de engelsk-amerikanske eller de kontinentale? Her var jo store forskjeller mellom *common law* og annen europeisk juss. Og hva med de tiltalte selv – hvilke rettigheter skulle de innrømmes, som forhånds-dømte etter et sviende nederlag?

Ikke minst reise det seg innvendinger ved Sovjets deltakelse. Sovjetsamveldet var jo selv en ettpartistat med diktatorisk styre. Det hadde selv overfalt Polen som ledd i ikke-angrepsavtalen med Hitler i 1939, annektert Baltikum, og gått inn i Finland og ført Vinterkrig der i 1939-40. Ja, det hadde kanskje massakrert krigsfanger i stor stil i Katyn-skogene, om tyskeres vitneutsagn i så måte var rett, ved siden av de svære folkeflyttingene som var foretatt med så brutale midler at mange tusen var bukket under. Sovjetunionen nektet for alt, og det måtte de andre tre finne seg i. Det at de deltok i oppgjøret med Tyskland, måtte nødvendigvis føre til at mange sovjetiske overgrep ble fortidd. Anklagen mot tyskerne for mordet på de 26.000 polske offiserer i Katyn-skogene i 1940 droppet de forresten selv, på grunn av uklarhetene de andre fant i anklagene i den forbindelse.

Nürnbergdomstolen gikk likevel klar av disse innvendingene. Mistanken mot Sovjet tyngtet mindre i 1945-46 enn senere, av åpenbare politiske og militære grunner. Kjennelsene er blitt stående, også for historiens domstol, ved at prestisjen bare har vokst med årene. I forhold til oppgjøret etter senere kriger forekommer da også Nürnberg både rent og rettferdig. Noe med selve prosedyren vakte også tillit, fordi den nettopp ble gjennomført ved en militærdomstol, styrt med martialske strengt, men også av anerkjente strafferettslige prinsipper fastsatt i skjæringspunktet mellom de berørte lands rettssystemer. De tiltalte fikk komme til orde; deres forklaringer ble hørt og deres forsvar fremsatt enkeltvis. De mange bind av rettsreferater er på ett vis imponerende i så måte. Ved siden av detaljerte avhør av de tiltalte, hadde aktoratet samlet svære mengder dokumenter til underbygning av anklagene, lagt ut i store bunker av kopier og senere utgitt i ikke mindre enn 42 bind. Disse Nürnbergdokumentene har i mange år

tjent som gullgruver for historikere og journalister; særlig har den forkortede versjon av *Nazi Conspiracy and Agression* (8 bind) tjente slike formål og fungert som effektiv dokumentasjonssentral om hele andre verdenskrig.

Anklagene

Anklagene som ble fremsatt, var strukturert etter de tre typer av forbrytelser som de tiltalte ble konfrontert med:

- Forbrytelser mot freden, ved å planlegge eller åpne en angrepskrig, eller krenke traktater, avtaler eller forsikringer
- Krigsforbrytelser, dvs brudd på folkerettens bestemmelser om krigsfanger, forbud mot slavearbeid, overdreven bruk av represalier osv.
- Forbrytelser mot menneskeheten, herunder mord på sivile av politiske, religiøse eller rasemessige grunner

I alle tilfeller ble det avveid om lovbruddet eller lovbruddene var begått som konspirasjon, altså om planleggingen og gjennomføring hadde hemmelig og konspirativ karakter. Konspirasjon – 'combination for unlawful purpose' – var særlig etter angelsaksisk *common law* en tungtveiende skjerpene omstendighet ved lovbrudd.

Denne tredeling av internasjonale forbrytelser – mot freden, mot krigens lov og mot menneskeheten – ble gjennomført i hele Nürnberg-systemet, og var derfor også rammen om det norske bidraget til domstolen, en 70 siders rapport om 'Germany's crimes against Norway', som ble overlevert domstolen høsten 1945. Det aller meste av det tyskerne i følge denne rapporten hadde begått i Norge, ble definert som krigsforbrytelser. Men noe var klassifisert som 'Crimes against Peace' (vesentlig forberedelsene til *Weserübung*) og 'Crimes against Humanity' (jødeaksjonen).

Av de som faktisk ble dømt i Nürnberg, ble de fleste felt for å ha begått flere av de tre typer lovbrudd, skjønt forbrytelser mot menneskeheten gikk igjen hos de fleste. Nazistenes krig var jo i særklasse rettet mot sivile, og drapene her tyngtet anklagene mest, hvorav selvfølgelig jødene sto i en gruppe for seg med 5.8 millioner døde. Uttrykket 'holocaust' var ikke i bruk og ordet 'folkemord' var ennå ukjent (FN-konvensjonen om folkemord kom i 1948), men at krigen var ført med formål å tilintetgjøre Europas jøder, sto klart i Nürnbergdomstolens bevissthet. Men det var også andre offergrupper av sivile – forfølgelser med døden til følge kunne fra dette regimets side ventes for kommunister, religiøse minoriteter, sinnslidende og andre syke.

Men hva visste de 22 om dette? De burde ha visst, svarte domstolen. Tvers gjennom alle mer eller mindre ynkelige unnskyldninger som sprikte i alle retninger, var det noe som forente de 22 anklagede, og det var den nesegruse beundringen, ja, den religiøse age de følte for Adolf Hitler og hans evne til å lede krigen. Føreren sto i ledtog med skjebnen; han bestemte alt, og de hadde ikke spurt, for det var ikke nødvendig å ha noen egen mening om tingene. Slik sett sto de uten ansvar, etter egen oppfatning. Domstolen sa nei, og knesatte som prinsipp at enhver underordnet har et selvstendig ansvar ved gjennomføring av ordre ovenfra.

Over 4000 dokumenter ble lagt fram, og nesten 2000 erklæringer. 33 vitner ble ført. Film ble også vist under rettsforhandlingene, for å dokumentere konsentrasjonsleirenes helvete. Spesielt vakte opptakene gjort fra amerikanernes frigjøring av Dachau (ved den kjente hollywoodregissøren George Stevens) stor oppmerksomhet.

Man kan si at det var nazismen som sådan som egentlig sto til doms i Nürnberg; et politisk system grunnet på menneskeforakt og vilje til grusomhet, på avsky for svakhet eller rasemessig overmot, slik det var kommet til å beherske Tyskland etter Weimar-systemets fall 1930-33. Noen av domstolens fullmaktsområder var også strukket bakover til nazismen som regime i trettiårene. Og noe framsto som tidløst, for eksempel prinsippet om den underordnedes ansvar for å gjennomføre en ordre som åpenbart bryter lov og normer. Men hovedfokus var likevel krigen og krigføringen, også krigsutbruddet høsten 1939. Dette var et militærtribunal, hvor anklagerne satt i uniform og retten forøvrig var tett besatt av offiserer. Skulle man bedømt nazismen politisk, ville det kanskje krevd en annen kompetanse. Dessuten ville åpenbare likheter med andre regimer i samtiden kommet opp, i første rekke trekk ved Sovjet-samfunnet og stalinismen, noe som ville umuliggjort Sovjetsamveldets deltakelse i tribunalet. Som det var, ble det Tysklands krigføring som sto anklaget, og de allierte fra krigens dager som dømte.

At dette var seierherrenes justis, var åpenbart – og villet. Forsvaret ble ikke tillatt å bringe opp paralleller til alliert krigføring som forklarende eller unnskyldende momenter; bombingene av sivile ble derfor ikke nevnt, planer for alliert besettelse av norskekysten fortiet, misnøyen med Versailles-traktaten fra vestlig side likeså. Til og med den tysk-sovjetiske pakten fra august 1939 ble bare sett som ikke-angrepsavtale som ble brutt av tyskerne i 1941, og ikke som foranledning for Sovjets okkupasjon av Øst-Polen og Baltikum. «Vi er her for å dømme de største krigsforbryterne, ikke for å anklage anklagerne», som Lord Justice Lawrence sa i en ofte sitert uttalelse.

Det siste ble garantert i domstolens charter: Den skulle dømme i siste instans, og dommene bare godkjennes av én overordnet instans, det allierte kontrollrådet for Tyskland – og der kunne man vente full godkjenning.

Domstolens konklusjon

Dommen i Nürnberg falt den 15. oktober 1946. Dagen etter ble de dødsdømte brakt til galgen, bortsett fra Hermann Göring som nettopp hadde greid å ta sitt eget liv med cyankalium gjemt i tennene. Tre ble frikjent. Sju fikk fengselsstraffer, de fleste livsvarig. De sovjetiske dommerne stemte for dødsstraff hele veien.

Domstolen hadde vist at verdenskrigen var igangsatt av Tyskland som del av en langsiktig plan for å vinne herredømmet i Europa. Det var domstolens konklusjon, og det er oppfatningen verden siden har hatt. Det følger av dette at alle andre land måtte anses som nazismens uskyldige ofre – bortsett da fra Hitlers klientstater Ungarn, Romania, Serbia, og fra Tysklands akse-partnere Italia og Japan. De uskyldige var alle de okkuperte eller annekterte land, som Østerrike, Tsjekkoslovakia, Polen, Danmark, Norge, Nederland, Belgia, Frankrike, Hellas, jugoslaviske områder, Ukraina, Hviterussland, Russland osv. Bare noen ganske få europeiske land hadde lyktes å holde seg nøytrale under andre verdenskrig – Irland, Spania, Portugal, Sveits og Sverige.

Den krigen som Tyskland hadde satt i gang, minnet meget om første verdenskrig, ja, den var nærmest en forstørret utgave av denne, med de samme stormakter involvert, de samme konstellasjoner i kampen. Det var likevel visse forskjeller. Tysklands partnere var ikke bundet sammen i noe forpliktene allianse som den gang. Heller ikke de allierte hadde nå dannet noen egentlig militær allianse med felles overkommando, slik ententemaktene hadde under deler av forrige krig. Alliansen var politisk og om man vil økonomisk, men ikke militær. Selv om det britisk-amerikanske samarbeidet var utbygd (men ikke så velfungerende som partene selv ønsket) sto Sovjetsamveldet stort sett utenfor. Sovjeterne mottok massiv støtte av amerikansk materiell. Konvoiene til Murmansk gikk som en liv-åre i så måte. Men kravet om en annen front, åpning av et større krigsteater i Vest som kunne avlaste kampen mot tyskerne, kunne ikke fremsettes som annet enn et ønske fra Stalins side; ingen omforent alliert overkommando bestemte slik. Og slutfasen av krigen ble rene kappløpet fra vest og øst samtidig, med minimal koordinering. Det formelle samarbeidet kom etterpå – i dannelsen av FN, i traktatene om delingen av Tyskland i soner, og i enigheten om det rettslige oppgjøret, som ble proklamert i London-erklæringen av 9. august 1945.

Da partene møttes i Nürnberg i november var det ennå snakk om en fredsavtale med Tyskland, slik første verdenskrig var avsluttet med fredsavtalen i Versailles. Noen slik kom aldri til signering. Og det var kanskje like bra, for om de allierte var blitt enige om hva de skulle påtvinge taperen i 1945, ville den kalde krigen snart ha kullkastet det. Som det var, ble Tysklands ene-skyld ikke skrevet inn i noen fredsavtale à la Versailles-traktaten. Men den kom til uttrykk i Nürnbergdommen.

Tesen om den illegitime angrepskrig var her sentral. At ethvert militært angrep kunne anses som en folkerettsstridig handling, hadde vært forsøkt knesatt mange ganger, og senest i Kellogg-pakten i 1930-årene, men hadde aldri funnet anerkjennelse. Nå ble den, tross den opprinnelige sovjetiske motstand og den franske skepsis, anerkjent som prinsippet om *forbrytelse mot freden*. Dette var en historisk begivenhet i seg selv. «Kan vi få den idé til å trives i verden, at det å sette i gang en angrepskrig fører til anklagebenken snarere enn til heder og ære, da har vi virkelig gjort en innsats for å sikre freden», sa dommer Jackson i en minneverdig kommentar.

Fordømmelsen av angrepskrigen fikk konsekvenser. Da de etter hvert gjenreiste statene Forbundsrepublikken Tyskland og keiserriket Japan fikk sine konstitusjoner lagt i årene som fulgte, ble Nürnbergdommenes prinsipper knesatt i deres grunnlov. Det ulovlige ved massakrer av sivile, dømt som *forbrytelse mot menneskeheten*, ble anvendt så sent som i 2016 av krigsforbryterdomstolen i Haag, Nürnbergdomstolens etterfølger. Og selve prinsippet om *krigsforbrytelse* hviler på forståelsen av lovlig vs. ulovlig krigføring.

Slik kan man si at Nürnberg-prinsippene lever også i dag, og vil fortsette å leve i mange år ennå.

Hans Fredrik Dahl (f 1939) er norsk presseman, historiker og professor (em) ved Universitetet i Oslo. Han har tidligere vært kultureddaktør i Dagbladet. Som historiker har han forsket på mediehistorie, ideologiene i det 20 århundre og andre verdenskrig. Hans Fredrik Dahl mottok Fritt Ords honnrøpris i 2000 og er medlem av Det norske vitenskapsakademi.